

УДК 913.3:332.1(477)

[https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.1\(46\).332403](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.1(46).332403)

В. А. Сич¹, доктор геогр. наук, професор

О. О. Заїченко², аспірант

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра економічної та соціальної географії і туризму,
вул. Змієнка Всеволода, 2, м. Одеса, 65082, Україна

¹ geotourism@onu.edu.ua <https://orcid.org/0000-0002-4756-8950>

² aleksandr120498@ukr.net <https://orcid.org/0009-0008-5316-7097>

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ: АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню процесів територіальної організації сільського населення в умовах післявоєнної відбудови України, яка супроводжується масштабними трансформаціями економічного, соціального та просторового характеру. Автори статті досліджують світовий досвід у сфері територіальної організації сільських регіонів, зокрема його вплив на рівномірний розподіл ресурсів, розвиток локальних економік, збереження культурної спадщини та підвищення якості життя населення. Аналіз сучасних моделей територіальної організації, а також еволюція цих процесів в історичному контексті дозволяє розробити обґрунтовані стратегії для подальшого розвитку сільських регіонів України у повоєнний період.

Ключові слова: післявоєнна відбудова, територіальна організація, сільське населення, депопуляція, інфраструктура, сталий розвиток, децентралізація, аграрний сектор, соціально-економічні процеси, просторове планування.

ВСТУП

Післявоєнна відбудова України супроводжується трансформаційними процесами, які зачіпають не лише економічні та соціальні аспекти життя суспільства, але й територіальну організацію сільського населення. Зважаючи на те, що сільські території займають значну частину державної території та відіграють ключову роль у формуванні продовольчої безпеки, аграрного сектору та підтриманні культурної і соціальної ідентичності країни, питання їхньої ефективної організації набуває особливої актуальності в умовах відновлення країни після військових дій. Війна призвела до значних змін у демографічній структурі сільського населення, зокрема до депопуляції, міграційних переміщень та демографічного старіння. Погіршення інфраструктури, руйнування житлового фонду, порушення зв'язків між населеними пунктами та недостатність ресурсів для відновлення економічної активності стали визначними чинниками, що впливають на територіальну організацію сільської місцевості. Усе це зумовлює

необхідність пошуку нових моделей територіальної організації, які відповідають сучасним викликам і реаліям післявоєнної України.

У сучасній науковій літературі територіальна організація розглядається як системна взаємодія соціальних, економічних, екологічних та просторових факторів, що забезпечує ефективне функціонування території та сприяє її сталому розвитку. Світовий досвід підтверджує, що оптимальна організація сільських територій сприяє рівномірному розподілу ресурсів, розвитку локальних економік, збереженню культурної спадщини та підвищенню якості життя місцевого населення. Для України ці питання є особливо важливими з огляду на її інтеграційні прагнення до Європейського Союзу, де просторове планування та розвиток регіонів ґрунтується на принципах сталості, децентралізації та інклюзивності.

Відновлення та розвиток сільських територій в умовах післявоєнної реконструкції потребує ґрунтовного аналізу еволюції територіальної організації сільського населення, дослідження сучасних моделей її функціонування та розробки стратегічних підходів до їхнього подальшого розвитку. Такий аналіз дасть змогу не лише зрозуміти поточні проблеми та виклики, але й забезпечити науково обґрунтовану основу для формування політики територіального розвитку, яка буде спрямована на сталий розвиток сільських регіонів України у повоєнний період.

Важливий внесок у розвиток теорії територіальної організації зробив Топчієв О. Г., який розглядав питання комплексного розвитку сільських територій у контексті соціально-економічних та екологічних змін. У своїх дослідженнях він акцентує на важливості інтегрованого підходу, що враховує вплив різних чинників на стале управління сільськими територіями. Топчієв О.Г. підкреслює, що просторові аспекти організації сільських територій мають вирішальне значення для ефективного використання ресурсів і забезпечення рівномірного розвитку регіонів (Топчієв, Мальчикова, Сич, Яворська, 2019).

Паламарчук М. М., представник київської наукової школи, робить акцент на важливості вивчення територіальної організації суспільства як наріжного каменю для розробки стратегічних планів соціально-економічного розвитку. Він виступає за системний підхід до дослідження територіальної організації, що дозволяє формувати науково обґрунтовані стратегії регіонального розвитку. Паламарчук також підкреслює важливість впровадження інноваційних суспільно-географічних методів для оптимізації планування і управління сільськими територіями. Внесок П.О. Масляка полягає в розробці поняття територіальної організації суспільства як складного та динамічного об'єднання територіальних структур, що охоплюють населення, виробничу діяльність і природні ресурси. П.О.Масляк вважає, що ці структури мають бути адаптовані до сучасних викликів і тенденцій, зокрема до змін екологічних та соціально-економічних умов.

Гукалова І.В. розглядає безпосередньо за регіонами України зміни, що відбулись в сільській місцевості в історичній ретроспективі (1959–2021 рр.), які стосуються динаміки розвитку соціальної інфраструктури, демографічні трен-

ди. Дослідниця дійшла висновку, що «розв'язання демографічних проблем сільських територій можливе лише в комплексі із соціально-економічною розбудовою останніх, що вимагає консолідації зусиль держави, регіональних та місцевих органів влади і самоврядування, а також територіальних громад» (Гукалова, 2023).

Ці автори допомогли сформувати сучасне наукове розуміння територіальної організації сільського населення, підкреслюючи важливість комплексного, міждисциплінарного підходу до планування та розвитку сільських територій в умовах сучасних соціально-економічних і екологічних викликів. **Мета дослідження** полягає у виявленні ключових проблем та стратегічних напрямів удосконалення територіальної організації сільського населення в умовах післявоєнної відбудови України. Основна увага приділяється розробці теоретико-методологічних засад, які б дозволили сформувати обґрунтовані підходи до розвитку сільських територій у контексті сучасних соціально-економічних та екологічних викликів, а також їх інтеграції Україною після війни.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методика дослідження передбачає використання комплексного підходу, що охоплює соціально-економічні, географічні та екологічні аспекти розвитку сільських територій. Основою дослідження є поєднання кількісних і якісних методів для глибокого розуміння процесів, які формують сучасну територіальну організацію сільського населення. Використання міждисциплінарних підходів дозволяє враховувати різні чинники, що впливають на ефективність управління сільськими територіями та забезпечення їх сталого розвитку. У дослідженні застосовуються такі методи: соціально-економічний аналіз, що дає можливість оцінити вплив економічних і соціальних чинників на сільські території, зокрема рівень зайнятості, доходи населення та доступ до соціальних послуг.

Географічний аналіз дозволяє вивчити просторові взаємозв'язки між населеними пунктами, транспортними мережами та природними ресурсами, що є необхідним для ефективного планування територій. Екологічний підхід зосереджується на дослідженні впливу територіальної організації на природне середовище та використання ресурсів, що дозволяє врахувати екологічні аспекти розвитку сільських територій. Просторово-статистичний аналіз базується на зборі та обробці статистичних даних щодо демографічної структури, економічних показників та інфраструктури регіонів, що сприяє об'єктивній оцінці стану територіальної організації. Соціо-етнографічні методи дозволяють глибше зрозуміти соціальні, культурні та етнографічні особливості сільського населення, їхню взаємодію між собою та з навколишнім середовищем. Такий підхід забезпечує всебічне вивчення та обґрунтування оптимальних моделей територіальної організації сільського населення, що сприятиме вирішенню ключових проблем і викликів, які постали перед сільськими територіями в умовах післявоєнної відбудови та інтеграції до європейського простору.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Територіальна організація сільської місцевості є багатогранним явищем, що охоплює різні аспекти просторового розташування людської діяльності, ресурсів і соціальних структур у межах конкретного регіону. На основі досліджень таких науковців, як Ж. Готтман (Gottmann, 1966), Е. Гідденс (Giddens, 1984), Е. Соя (Soja, 1989) та інших, можна виділити кілька ключових характеристик територіальної організації сільської місцевості. Одним із визначальних аспектів є просторове розташування людської діяльності, що охоплює розміщення населених пунктів, господарських об'єктів, транспортних і комунікаційних мереж. Ж. Готтман і П. Гагет зазначають, що територіальна організація суспільства відображає політичну, економічну та культурну динаміку регіону. Просторовий розподіл визначає функціонування соціально-економічних систем у сільській місцевості, що є ключовим для ефективного розвитку територій. Іншим важливим чинником є економічна та соціальна діяльність, яка формує основу територіальної організації. М. Паціоне наголошує, що територіальна організація суспільства полягає у структурованому управлінні простором для оптимізації соціально-економічних результатів. Це підкреслює важливість рівномірного розподілу ресурсів, що сприяє сталому розвитку сільських територій та підвищенню якості життя населення. (Pacione, 2005).

Особливе значення має динамічність територіальної організації, яка постійно змінюється під впливом соціальних, економічних і екологічних факторів. Е. Гідденс і Е. Соя підкреслюють, що територіальна організація є не статичною, а динамічною соціально-просторовою структурою, яка адаптується до змін у середовищі. Це вимагає гнучких підходів до управління, щоб враховувати постійно мінливі умови. Також варто відзначити екологічний вимір територіальної організації, який забезпечує баланс між соціально-економічним розвитком і збереженням природних ресурсів. Д. Гарві наголошує на тому, що територіальна організація є відображенням капіталістичних відносин, де простір використовується для контролю над ресурсами, робочою силою та потоками капіталу. Це свідчить про важливість екологічного управління для підтримки сталого розвитку сільських територій. (Harvey D, 1973)

Окрім того, соціально-політичний контекст відіграє ключову роль у територіальній організації. Д. Мессі підкреслює, що територіальна організація формує розподіл влади та ресурсів на різних рівнях, від локального до глобального, що впливає на розвиток сільських громад і регіонів. У цьому контексті сільські громади потребують специфічних підходів до управління, які враховують їхні соціально-економічні особливості. (Massey, 2001)

Еволюція соціально-економічних моделей територіальної організації сільського населення починається з доіндустріального періоду, коли сільські громади базувалися на традиційних формах господарювання. У цей час громади були замкнутими, прив'язаними до природних ресурсів, а виробництво орієнтувалося на внутрішнє споживання. Основними факторами територіальної ор-

ганізації були доступ до води та родючих земель, а соціальна структура будувалася на колективній праці та взаємодопомозі. Джині Вейн у своїх дослідженнях наголошує на важливості територіальної організації сільського господарства в доіндустріальний період, коли спільноти зосереджувалися навколо оброблюваних земель і залежали від природних умов (Whayne, 2024). Колумбійський обмін у XV столітті значно вплинув на глобальні аграрні системи, сприяючи інтенсифікації сільськогосподарської діяльності та появи нових економічних моделей. До XVIII століття аграрні структури зазнали змін, коли великі землевласники зосередили у своїх руках значні території, що спричинило інтенсивніше виробництво та трансформації в організації сільських громад. Використання передових методів, таких як іригація та сівозміна, дозволяло підвищити продуктивність сільського господарства, адаптуючись до змін клімату та умов середовища. Важливим фактором впливу на територіальну організацію стали системи власності на землю, які в Європі 500 років тому сприяли змінам у аграрній структурі та соціальній організації. Приватна власність на землю вплинула на економічну і соціальну структуру сільських територій, формуючи основи для майбутніх індустріальних трансформацій (Whayne, 2024).

Дуглас Дж. Кеннетт та Норберт Марван досліджують на прикладі латиноамериканських держав вплив кліматичної волатильності на формування, зміцнення та розпад аграрних держав у доіндустріальний період, що є важливим аспектом для розуміння еволюції територіальної організації сільського населення. Кеннетт і Марван акцентують увагу на тому, що стабільність клімату відігравала ключову роль у функціонуванні та процвітанні аграрних держав, оскільки дозволяла розробляти довгострокові стратегії управління ресурсами та ефективно впроваджувати інтенсивні форми сільського господарства. Автори зазначають, що у стабільних кліматичних умовах держави могли впроваджувати складні аграрні системи, такі як іригаційні системи та терасування земель, що дозволяло підтримувати стабільні врожаї. Нестабільні погодні умови зруйнували аграрну базу, що призвело до міграції населення з міста, соціальної нестабільності та ослаблення політичного контролю над регіоном (Kennett & Marwan, 2015).

Територіальна організація сільського господарства є важливим аспектом аналізу впливу кліматичних змін на аграрні системи в історичному контексті. У статті Мартіна Скоглунда «The impact of drought on northern European pre-industrial agriculture» розглянуто вплив посух на сільське господарство в регіоні Сканії (південна Швеція) у доіндустріальний період. Основна увага приділяється взаємодії кліматичних умов, із соціально-економічною організацією громад. Доіндустріальна організація сільського господарства в Сканії мала аграрний характер, де виробництво зернових культур, таких як ячмінь, жито та овес, було основною діяльністю. Фермери працювали на малих і середніх фермах, що часто мали змішане господарство для підвищення стійкості до неурожаїв. Однак посухи суттєво впливали на урожайність, особливо весняних

культур, таких як ячмінь, тоді як озимі культури, наприклад жито, виявляли більшу стійкість. Дослідження показало, що територіальні відмінності в організації сільського господарства впливали на рівень вразливості до кліматичних ризиків. Ферми в лісових районах страждали більше від посух, ніж ферми на рівнинах, де врожайність відновлювалася швидше. Під час посух зростали ціни на зерно, що впливало на економічну ситуацію в регіоні (Skoglund, 2023).

Однією з характеристик територіальної організації сільського господарства в доіндустріальний період була колективна форма землекористування, яка проявлялася через так звані відкриті системи поля. Землі села поділялися між родинами, кожен власник мав кілька ділянок, розкиданих по території села, що дозволяло вирощувати різні культури і зберігати родючість ґрунтів. Важливу роль відігравали природні умови та доступ до ресурсів, таких як вода та родючі землі. Регіони на рівнинах мали вищу продуктивність, тоді як у гірських або лісистих районах сільське господарство було менш ефективним через складніші умови. Соціальні та правові умови також мали значний вплив: великі землевласники контролювали значні площі землі, що обмежувало можливості для дрібних землевласників. Перехід до індивідуальних володінь через огорожі земель у Швеції в XVIII-XIX століттях підвищив продуктивність сільського господарства, дозволив фермерам краще керувати своїми землями та інвестувати в їх покращення. Близькість до ринків і можливість експорту продукції стимулювали зростання виробництва. (Olsson & Svensson, 2010)

З приходом індустріалізації відбулися суттєві зміни в територіальній організації сільського населення. Розвиток промисловості та урбанізація призвели до відтоку робочої сили з сіл у міста, що змінило традиційну структуру зайнятості. Це вплинуло на сільську інфраструктуру, яка почала занепадати, а економіка сіл стала залежною від міських центрів. Сільські регіони стали постачальниками продовольства для міст, а великі сільськогосподарські площі були зосереджені під контролем великих компаній. Індустріалізація привела до розвитку монокультури, коли на великих площах вирощували одну культуру, що сприяло механізації виробництва, а також супроводжувалося інтенсивним використанням хімічних добрив та пестицидів, а також впровадженням генетично модифікованих організмів (ГМО). Тваринництво також перейшло до великих фермерських комплексів (CAFO), де тварини утримувалися в тісних умовах, що призводило до екологічних проблем через неправильну утилізацію відходів (Industrial agriculture 101, 2020).

Територіальна організація сільського господарства в умовах індустріалізації є складною та багатогранною системою, яка формує ключові економічні та соціальні процеси в сільських регіонах. Індустріалізація сільського господарства передбачає не лише масштабне виробництво продуктів харчування, але й інтенсивне використання технологій, машин, хімічних добрив і пестицидів, що значно впливає на просторовий розподіл аграрної діяльності (Padilla Pérez, 2014). Розвиток сільських територій у сучасному світі є ключовим завданням

не лише для аграрних країн, таких як Україна, але й у контексті глобальної стратегії сталого розвитку. Основними компонентами цього процесу є забезпечення соціальної, економічної та екологічної стабільності шляхом гармонізації їхньої взаємодії.

З економічної точки зору, одним із головних викликів є ефективне використання ресурсів. Традиційні аграрні моделі, що ґрунтуються на інтенсивному використанні земель, поступово втрачають актуальність через загрозу деградації екосистем. Сучасні моделі вимагають переходу до екологічно стійкого землеробства, що включає використання інноваційних технологій, таких як точне землеробство, яке дозволяє оптимізувати використання ресурсів і підвищити врожайність. Важливим аспектом є також диверсифікація економіки сільських територій, оскільки аграрний сектор сам по собі не забезпечує стабільного економічного зростання. Розвиток малого і середнього бізнесу, зокрема у сферах туризму, ремісництва та зелених технологій, дозволяє створювати нові робочі місця та зменшувати залежність від аграрного ринку. Соціальні аспекти також відіграють важливу роль у розвитку сільських територій. Депопуляція та міграція молоді до міст є однією з основних проблем, що загрожують сталому розвитку сільських територій. Для боротьби з цією проблемою необхідно інвестувати в інфраструктуру, покращувати доступ до освіти та медичних послуг, розвивати житлові умови та створювати нові можливості для зайнятості, що допоможе утримувати молодь на селі та забезпечувати економічний потенціал цих територій (Гукалова, 2023; Тимошенко, 2017).

Територіальна організація сільського населення формується під впливом багатьох взаємопов'язаних факторів: природних, соціальних, економічних, політичних, технологічних та екологічних. Всі ці фактори взаємодіють і разом визначають структуру та функціонування сільських громад (табл. 1).

Аналіз впливу соціально-економічних моделей на розвиток територіальної організації сільських територій та якість життя населення виявляє значні трансформації в структурі та функціонуванні сільських громад під впливом кожної з моделей. Традиційна аграрна модель забезпечувала певну стабільність завдяки самозабезпеченню та тісним соціальним зв'язкам, але водночас характеризувалася низькою продуктивністю та обмеженою інфраструктурою. Обмежений доступ до послуг негативно впливав на якість життя населення. Індустріалізація призвела до значного зростання продуктивності та покращення інфраструктури, але водночас викликала масову міграцію населення до міст, що спричинило депопуляцію сільських регіонів. Якість життя сільських мешканців покращилася завдяки кращому доступу до послуг, проте сама сільська місцевість постраждала через втрату населення. Період радянської колективізації характеризувався централізацією та трансформацією сільськогосподарського виробництва, що призвело до погіршення інфраструктури та соціальних криз. Попри державний контроль, продуктивність залишалася низькою, а обмеження свобод і соціальні потрясіння негативно впливали на життя громад.

Таблиця 1

Фактори, що впливають на територіальну організацію сільського населення

Фактори	Опис
Природні фактори	Кліматичні умови, наявність природних ресурсів (вода, родючі землі), географічні особливості
Соціальні фактори	Класова структура, соціальні відносини, культурні традиції, організація громади
Економічні фактори	Рівень економічного розвитку, інтеграція в ринок, технологічні досягнення
Політичні фактори	Державна політика, правові норми, права власності, колективізація
Технологічні фактори	Аграрні інновації, механізація, застосування добрив та пестицидів, іригаційні системи
Екологічні фактори	Зміни клімату, деградація навколишнього середовища, екологічні вимоги

У пострадянський період виникли нові виклики: економічна стагнація, проблеми приватизації та поглиблення депопуляції сільських регіонів. Високий рівень безробіття та погіршення умов життя стали основними наслідками цього періоду, на фоні відсутності належної державної підтримки. Сучасні соціально-економічні моделі сталого розвитку, орієнтовані на економічну диверсифікацію та впровадження сталих аграрних практик, відкривають нові перспективи для сільських територій (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив соціально-економічних моделей на розвиток територіальної організації сільських територій та якість життя населення

Соціально-економічна модель	Вплив на розвиток сільських територій	Вплив на якість життя населення
Традиційна аграрна модель	- Стабільні громади - Низька продуктивність - Обмежена інфраструктура	- Самозабезпечення - Тісні соціальні зв'язки - Обмежений доступ до послуг
Модель індустріалізації	- Розвиток інфраструктури - Зростання продуктивності - Міграція до міст	- Покращення доступу до послуг - Депопуляція сіл
Радянська колективізація	- Централізація - Зміна структури виробництва - Занепад інфраструктури	- Зниження продуктивності - Соціальні потрясіння - Обмеження свобод
Пострадянський період	- Економічна стагнація - Проблеми приватизації - Депопуляція	- Зростання безробіття - Погіршення якості життя в селах
Сучасні моделі сталого розвитку	- Економічна диверсифікація - Сталі практики - Можливість зростання	- Підвищення якості життя - Кращий доступ до послуг - Екологічна стійкість

Територіальна організація сільського населення в США побудована на принципі децентралізації, що забезпечує сільським громадам значну автономію у визначенні своїх пріоритетів та розвитку, з мінімальним втручанням держави. Ця система дозволяє громадам ефективно використовувати місцеві ресурси та стимулювати ініціативи «знизу-вгору», що сприяє економічному і соціальному розвитку. У центрі цієї моделі стоїть Служба розширення співробітництва (Extension Service), заснована в 1914 році. Вона є ключовою ланкою між науковими дослідженнями та практикою, передаючи новітні знання та технології сільським громадам через мережу університетів. Це дозволяє швидко впроваджувати інновації та забезпечувати підвищення продуктивності, як в аграрному секторі, так і в інших сферах сільського життя (Delgado-Viñas & Gómez-Moreno, 2022). Американська модель розвитку сільських територій робить акцент на самостійності та ініціативі громад. Служба розширення не лише підвищує продуктивність сільського господарства, але й підтримує розвиток інших секторів, таких як відновлювальна енергетика, агротуризм та місцевий бізнес, що сприяє економічній диверсифікації. Важливою є роль університетів, які через місцеві офіси проводять освітні програми і забезпечують інтеграцію наукових досліджень у практику (Lichter & Brown, 2011).

Зміна міграційних тенденцій також значно вплинула на територіальну організацію сільського населення США. Урбанізація, яка активізувалася в XX столітті через механізацію сільського господарства, спричинила міграцію значної частини населення до міст. Це змінило демографічну структуру сільських регіонів, де залишилося переважно старше населення, що створило виклики для розвитку. Проте, у відповідь на ці зміни, виникла нова тенденція до експансії міських районів на сільські території (субурбанізація та ексурбанізація), що створило новий сільсько-міський континуум. (Uhl та ін., 2023) Сьогодні сільські громади США активно інтегровані в національну економіку і тісно пов'язані з міськими центрами через економічні, соціальні та культурні обміни. Це стає можливим завдяки розвитку транспортної інфраструктури, а також цифрових технологій. Багато сільських регіонів перетворилися на туристичні напрямки або місця проживання для тих, хто шукає відпочинку від міської метушні, що створює нові форми економічної взаємодії між містом і селом. Висновки з американської моделі розвитку сільських територій можуть бути корисними для України, де сільські райони також стикаються з викликами модернізації сільського господарства та інфраструктури. Створення мережі дорадчих служб, подібних до американської Служби розширення, може відіграти вирішальну роль у стимулюванні сталого розвитку сільських територій і сприяти розвитку місцевого самоврядування.

Територіальна організація сільських територій у Європейському Союзі інтегрована в загальну аграрну політику, де ключовим принципом є багатоцільовий розвиток, що охоплює економічні, екологічні та соціальні аспекти. Європейський фонд розвитку сільських територій забезпечує фінансову підтримку

проектів, спрямованих на покращення інфраструктури, підтримку фермерів, збереження навколишнього середовища та підвищення якості життя сільського населення (Common agricultural, 2023) Основний інструмент, Спільна аграрна політика (CAP), працює через два ключові фонди: Європейський аграрний гарантійний фонд (EAGF) та Європейський фонд сільського розвитку (EAFRD). Їхня взаємодія дозволяє фінансувати різноманітні ініціативи, зокрема підтримку фермерів, модернізацію сільського господарства, боротьбу зі змінами клімату та розвиток місцевого бізнесу. CAP також дозволяє країнам-членам ЄС адаптувати свої програми розвитку відповідно до місцевих потреб, що сприяє гнучкості та ефективності у використанні ресурсів.

Фонд EAFRD є основним фінансовим інструментом для сталого розвитку сільських територій, з акцентом на модернізацію сільського господарства, управління природними ресурсами та розвиток сільських економік. Він підтримує проекти з екологічної стійкості, адаптації до змін клімату, збереження біорізноманіття та соціальної інклюзії, зокрема через залучення молоді та жінок до сільськогосподарської діяльності. Програми розвитку сільських територій реалізуються через регіональні або національні плани розвитку (RDP), співфінансовані національними бюджетами.

Підхід LEADER, що базується на ініціативах «знизу-вгору», дозволяє місцевим громадам брати активну участь у визначенні пріоритетів розвитку через місцеві акційні групи (LAGs). Ця модель сприяє соціальній згуртованості та інноваціям у сільських громадах. Ініціатива «Розумні села» спрямована на впровадження цифрових технологій і покращення якості життя у сільських регіонах через розвиток електронних послуг та інтелектуальних систем. Fi-Compass надає доступ до фінансових інструментів для підприємців, що стимулює інвестиції у сільську економіку (LEADER/CLLD, 2022). Нова стратегія CAP 2023-2027 продовжує акцент на стійкий розвиток сільських територій, зокрема на адаптацію до змін клімату, підтримку молодих фермерів та охорону біорізноманіття. Таким чином, територіальна організація сільських територій у ЄС є комплексною системою, що поєднує фінансову підтримку, участь місцевих громад та інноваційні підходи для забезпечення сталого розвитку (Evaluation, 2021)

Територіальна організація сільського населення Китаю є складним і багатограним процесом, що поєднує адміністративні реформи та сільську урбанізацію. Китай застосовує унікальну стратегію урбанізації, яка включає не лише міграцію з сіл до міст, але й адміністративну перекласифікацію сільських територій у міські. Це дозволяє великим групам сільського населення набувати міського статусу без фізичного переселення, через зміну статусу їхніх територій. Основним механізмом є реорганізація адміністративних меж, що сприяє розширенню міст і включенню сільських районів до міських зон. Важливим аспектом цього процесу є система hukou (реєстрації домогосподарств), яка відокремлює сільське населення від міського в питаннях доступу до соціальних пільг, медицини та освіти. Попри урбанізацію, багато сільських жителів продовжують залишатися в сільській системі соціального забезпечення, що створює

нерівності у доступі до ресурсів. Адміністративна урбанізація у Китаї відбувається кількома шляхами: перетворення сільських селищ на «вулиці», перекласифікація їх у міста, інкорпорація у міські райони та включення до спеціальних зон розвитку. Це сприяє індустріалізації, економічному зростанню та розвитку інфраструктури, але одночасно викликає серйозні соціальні виклики, такі як втрата землі, зміни у житлових умовах та обмежений доступ до працевлаштування. (Zhang та ін., 2020) Урбанізація також призводить до змін у житті селян. Частина з них змушена переїжджати в нові житлові комплекси, оскільки їхні будинки зносять для забудови. Крім того, у сільських жителів виникають труднощі з працевлаштуванням, оскільки більшість із них продовжує займатися низькокваліфікованою працею навіть після урбанізації їхніх територій.

Паралельно з цим громади застосовують колективні стратегії для захисту своїх прав. Наприклад, у селі Хунжень, жителі вели переговори з урядом щодо компенсації за відчужені землі та зберегли певну автономію у плануванні нових житлових зон. Селяни також залучили академічні та медійні інституції для захисту культурних пам'яток і збереження соціальної ідентичності. Підхід Китаю до організації сільських територій базується на багаторівневій стратегії, яка поєднує адміністративні реформи, економічний розвиток та збереження соціальних структур. Інтеграція сільських громад у процес урбанізації забезпечує доступ до міської інфраструктури, водночас дозволяючи зберігати традиційну соціальну організацію через колективні й мережеві стратегії. Досвід територіальної організації сільських територій Китаю демонструє унікальне поєднання урбанізації, соціально-економічного розвитку та збереження традиційних цінностей, створюючи нові можливості для громад, проте водночас породжуючи значні виклики для їхньої адаптації. (Kan & Chen, 2021)

Перспективи розвитку сільських територій України в умовах післявоєнної відбудови ґрунтуються на необхідності трансформацій, які враховуватимуть вплив війни на сільське населення та інфраструктуру, а також на аналізі міжнародного досвіду. Війна спричинила серйозні демографічні зміни, включаючи депопуляцію, масові міграції та старіння населення. Інфраструктурні втрати, руйнування житлових будинків, доріг і систем зв'язку стали основними перешкодами для відновлення економічної активності в сільській місцевості. Це вимагає пошуку нових підходів до територіальної організації, що відповідатимуть сучасним викликам та дозволять ефективно використати можливості післявоєнної реконструкції. Першочерговою задачею є відновлення житлової інфраструктури, транспортних шляхів та комунікацій. Для цього необхідно залучити інвестиції у відбудову інфраструктури та розвивати соціальні послуги, що підвищать якість життя населення. Створення нових можливостей для молоді, яка повернеться на село, стане ключовим фактором зупинки міграційних процесів, що призвели до втрати робочої сили у воєнний період. Важливо забезпечити доступ до високоякісних освітніх та медичних послуг, розвивати культурну і соціальну інфраструктуру для зміцнення місцевих громад.

Модель децентралізації, яка активно використовується в Україні, може стати основою для ефективної відбудови сільських територій. Місцеві громади вже отримали більше повноважень завдяки реформі децентралізації, і це відкриває нові можливості для участі у прийнятті рішень щодо відбудови. Досвід Сполучених Штатів демонструє, що децентралізована система управління дозволяє громадам самостійно визначати свої пріоритети, використовуючи місцеві ресурси. Це підсилить ініціативи «знизу-вгору», які сприяють не лише економічному, а й соціальному розвитку регіонів. Україні варто взяти на озброєння такі підходи для стимулювання місцевих ініціатив і створення нових економічних можливостей. Особливу увагу слід приділити модернізації аграрного сектору, оскільки він є ключовим для відновлення сільських територій. Впровадження сталих аграрних практик дозволить не лише підвищити продуктивність, але й покращити екологічну ситуацію в країні. Післявоєнний період надає можливість для впровадження інноваційних технологій, які можуть оптимізувати використання природних ресурсів, зокрема водних і земельних, і підвищити врожайність сільськогосподарської продукції. Це допоможе зробити сільські регіони більш стійкими до зовнішніх викликів та забезпечити їхню конкурентоспроможність на міжнародному ринку. Окрім цього, післявоєнна відбудова вимагає інтеграції екологічно сталого підходу до розвитку сільських територій. Використання практик, які передбачають екологічно чисте виробництво, допоможе зберегти природні ресурси та покращити екологічний стан регіонів. Європейський досвід, де питання сталого розвитку займають центральне місце в аграрній політиці, може бути корисним для України в контексті її інтеграції до Європейського Союзу. Важливим фактором також є створення нових робочих місць у сільських регіонах через підтримку малого та середнього бізнесу, що зменшить залежність від традиційного аграрного сектору. Розвиток таких галузей, як агротуризм, зелена енергетика, ремесла та місцевий бізнес, дозволить диверсифікувати економіку та зменшити соціально-економічну напругу. Це сприятиме відродженню сільських регіонів, що постраждали від війни, та підвищить рівень добробуту населення. Залучення місцевих громад до процесу відбудови та розвиток інноваційних підходів до управління природними ресурсами стане основою для сталого відновлення сільських регіонів України.

ВИСНОВКИ

Післявоєнна відбудова України створює унікальні можливості для глибокої трансформації територіальної організації сільського населення, з урахуванням сучасних викликів та потреб суспільства. Дослідження еволюції соціально-економічних моделей розвитку сільських територій виявило, що кожен історичний період супроводжувався як позитивними, так і негативними змінами, які суттєво впливали на структуру та функціонування сільських громад. Аналіз підтвердив, що традиційні моделі територіальної організації сільського господарства, незважаючи на їхню історичну значущість, не відповідають сучасним

вимогам ефективності та сталого розвитку. Індустріалізація та радянська колективізація залишили глибокий слід, спричинивши депопуляцію та деградацію інфраструктури в сільській місцевості. Пострадянський період характеризувався економічною стагнацією та подальшим зниженням якості життя населення. Міжнародний досвід, зокрема моделі США, Європейського Союзу та Китаю, демонструє важливість децентралізації, активної участі місцевих громад у процесах планування та впровадження інноваційних підходів до розвитку сільських територій. Успішні практики цих країн свідчать, що синергія державної підтримки та ініціатив «знизу-вгору» сприяє сталому розвитку та підвищенню якості життя сільського населення.

У контексті післявоєнної відбудови України необхідно розробити нові моделі територіальної організації сільського населення, які базуватимуться на принципах сталого розвитку та децентралізації. Відновлення та модернізація інфраструктури, включаючи інвестиції в транспортні мережі, комунікації, житловий фонд та соціальні послуги, є критичними для покращення умов життя та стимулювання економічної активності. Модернізація аграрного сектору шляхом впровадження сталих аграрних практик та інноваційних технологій підвищить конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції на міжнародному ринку. Диверсифікація економіки сільських територій, розвиток не-сільськогосподарських видів діяльності, таких як агротуризм, зелена енергетика та ремесла, створять нові робочі місця і зменшать залежність від аграрного сектору. Зміцнення місцевого самоврядування та активна участь громад у прийнятті рішень щодо розвитку своїх територій підвищать ефективність управління та соціальну згуртованість.

Інтеграція екологічних підходів у всі аспекти розвитку сільських територій забезпечить екологічну стійкість та збереження природних ресурсів. Врахування досвіду та стандартів Європейського Союзу в процесах планування та реалізації політики розвитку сільських регіонів сприятиме інтеграції України до європейського простору. Удосконалення територіальної організації сільського населення є ключовим фактором забезпечення сталого розвитку країни, підвищення якості життя громадян та досягнення інтеграційних прагнень України на міжнародній арені. Науково обґрунтовані рішення, засновані на глибокому аналізі сучасних тенденцій та викликів, створять підґрунтя для успішної трансформації сільських територій України в повоєнний період, сприяючи формуванню нового дискурсу щодо розвитку сільського середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Гукалова І.В. Демографічні та соціальні чинники розвитку сільської місцевості в Україні: тенденції змін. *Укр. геогр. журн.* 2023. № 2. С. 35–47. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.02.035>
- Тимошенко М. М. Теоретичні засади та змістовне наповнення сталого розвитку сільських територій у сучасних умовах. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки.* 2017. Ч. 1 Вип. 27. С. 93–98.
- Топчієв О.Г., Мальчикова Д.С., Сич В.А., Яворська В.В. Територіальна організація суспільства – стрижень становлення екологічного імперативу географії. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Географічні науки.* 2019. № 11. С. 73–80.

- Common agricultural policy funds.* (2023). European Commission. Agriculture and rural development. https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en (дата перегляду 03.03.2025)
- Delgado-Viñas, C., & Gómez-Moreno, M.-L. (2022). The interaction between urban and rural areas: An updated paradigmatic, methodological and bibliographic review. *Land*, 11(8), 1298. <https://doi.org/10.3390/land11081298>
- Evaluation on the CAP's impact on territorial development of rural areas (Information report).* (2021). Economic, Social and Environmental Council (France). <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/information-reports/evaluation-caps-impact-territorial-development-rural-areas-information-report> (дата перегляду 23.03.2025)
- Giddens A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. University of California Press. https://archive.org/details/constitutionofso0000gidd_s1f3
- Gottmann, J. (1966). *Megalopolis, the urbanized northeastern seaboard of the united states*. The MIT Press. https://archive.org/details/mit_press_book_9780262367936/page/n7/mode/2up?view=theater
- Harvey D. (1973). *Social justice and the city*. Johns Hopkins University Press. <https://erikafontanez.com/wp-content/uploads/2017/09/david-harvey-social-justice-and-the-city.pdf>
- Industrial agriculture 101.* (2020). Be a Force for the Future | NRDC. <https://www.nrdc.org/stories/industrial-agriculture-101> (дата перегляду 03.04.2025)
- Kan, K., & Chen, J. (2021). Rural urbanization in china: Administrative restructuring and the livelihoods of urbanized rural residents. *Journal of Contemporary China*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/10670564.2021.1985841>
- Kennett, D. J., & Marwan, N. (2015). Climatic volatility, agricultural uncertainty, and the formation, consolidation and breakdown of preindustrial agrarian states. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 373(2055), 20140458. <https://doi.org/10.1098/rsta.2014.0458>
- LEADER/CLLD - the european network for rural development (ENRD) - european commission.* (2022). The European Network for Rural Development (ENRD) - European Commission. https://ec.europa.eu/enrd/leader-clld_en.html (дата перегляду 14.03.2025)
- Lichter, D. T., & Brown, D. L. (2011). Rural america in an urban society: Changing spatial and social boundaries. *Annual Review of Sociology*, 37(1), 565–592. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150208>
- Massey D. (2001). *Space, place, and gender*. The University of Minnesota. https://selforganizedseminar.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/07/massey_space_place_gender.pdf
- Olsson, M., & Svensson, P. (2010). Agricultural growth and institutions: Sweden, 1700–1860. *European Review of Economic History*, 14(2), 275–304. <https://doi.org/10.1017/s1361491610000067>
- Pacione M. (2005). *Urban geography*. Routledge. https://geografia.posgrado.unam.mx/wp-content/uploads/2024/02/Michael-Pacione-Urban-Geography_-A-Global-Perspective-Pacione-2E-PB1.pdf
- Padilla Pérez R. (2014). *Rural industrial policy and strengthening value chains*. United Nations, Economic Commission for Latin America and the Caribbean. <https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/68d4b576-55a0-41f5-8acf-9511ff36bf32/content>
- Skoglund, M. K. (2023). The impact of drought on northern European pre-industrial agriculture. *The Holocene*. <https://doi.org/10.1177/09596836231200431>
- Soja E. W. (1989). *Postmodern geographies: The reassertion of space in critical social theory*. Verso. <https://archive.org/details/postmoderngeogra0000soja>
- Uhl, J. H., Hunter, L. M., Leyk, S., Connor, D. S., Nieves, J. J., Hester, C., Talbot, C., & Gutmann, M. (2023). Place-level urban–rural indices for the United States from 1930 to 2018. *Landscape and Urban Planning*, 236, 104762. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2023.104762>
- Whayne, J. (2024, 9 жовтня). *Introduction: Agriculture from Pre-History to the Present*. The Oxford Handbook of Agricultural History. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190924164.002.0006>
- Zhang, H., Zhang, S., & Liu, Z. (2020). Evolution and influencing factors of China's rural population distribution patterns since 1990. *Plos One*, 15(5), Стаття e0233637. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0233637>

REFERENCES

- Gukalova, I. V. (2023). Demographic and Social Factors of Rural Development in Ukraine: Trends in Change. In Ukr. Geogr. Ž. No. 2. 35–47. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.02.035>. [In Ukrainian]
- Tymoshenko, M. M. (2017). Teoretychni zasady ta zmistovne napovnennia staloho rozvytku silskykh terytorii u suchasnykh umovakh. Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Economic Sciences». Issue 27. P.1. 93–98. [In Ukrainian]
- Topchiev, O., Malchukova, D., Sych, V., & Yavorska, V. (2019). Terytorialna orhanizatsiia suspilstva – stryzen stanovlennia ekolohichnoho imperatyvu heohrafii (Territorial organization of society - the core of the formation of

the ecological imperative of geography). Scientific Bulletin of Kherson State University. (11), 73-80. <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/29447/1/73-80.pdf> [in Ukrainian].

Common agricultural policy funds. (2023). European Commission. Agriculture and rural development. https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en

Delgado-Viñas, C., & Gómez-Moreno, M.-L. (2022). The interaction between urban and rural areas: An updated paradigmatic, methodological and bibliographic review. *Land*, 11(8), 1298. <https://doi.org/10.3390/land11081298>

Evaluation on the CAP's impact on territorial development of rural areas (Information report). (2021). Economic, Social and Environmental Council (France). <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/information-reports/evaluation-caps-impact-territorial-development-rural-areas-information-report>

Giddens A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration.* University of California Press. https://archive.org/details/constitutionofso0000gidd_s1f3

Gottmann, J. (1966). *Megalopolis, the urbanized northeastern seaboard of the united states.* The MIT Press. https://archive.org/details/mit_press_book_9780262367936/page/n7/mode/2up?view=theater

Harvey D. (1973). *Social justice and the city.* Johns Hopkins University Press. <https://erikafontanez.com/wp-content/uploads/2017/09/david-harvey-social-justice-and-the-city.pdf>

Industrial agriculture 101. (2020). Be a Force for the Future | NRDC. <https://www.nrdc.org/stories/industrial-agriculture-101>

Kan, K., & Chen, J. (2021). Rural urbanization in china: Administrative restructuring and the livelihoods of urbanized rural residents. *Journal of Contemporary China*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/10670564.2021.1985841>

Kennett, D. J., & Marwan, N. (2015). Climatic volatility, agricultural uncertainty, and the formation, consolidation and breakdown of preindustrial agrarian states. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 373(2055), 20140458. <https://doi.org/10.1098/rsta.2014.0458>

LEADER/CLLD - the european network for rural development (ENRD) - european commission. (2022). The European Network for Rural Development (ENRD) - European Commission. https://ec.europa.eu/enrd/leader-clld_en.html

Lichter, D. T., & Brown, D. L. (2011). Rural america in an urban society: Changing spatial and social boundaries. *Annual Review of Sociology*, 37(1), 565–592. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150208>

Massey D. (2001). *Space, place, and gender.* The University of Minnesota. https://selforganizedseminar.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/07/massey_space_place_gender.pdf

Olsson, M., & Svensson, P. (2010). Agricultural growth and institutions: Sweden, 1700-1860. *European Review of Economic History*, 14(2), 275–304. <https://doi.org/10.1017/s1361491610000067>

Pacione M. (2005). *Urban geography.* Routledge. https://geografia.posgrado.unam.mx/wp-content/uploads/2024/02/Michael-Pacione-Urban-Geography_-A-Global-Perspective-Pacione-2E-PB1.pdf

Padilla Pérez R. (2014). *Rural industrial policy and strengthening value chains.* United Nations, Economic Commission for Latin America and the Caribbean. <https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/68d4b576-55a0-41f5-8acf-9511ff36bf32/content>

Skoglund, M. K. (2023). The impact of drought on northern European pre-industrial agriculture. *The Holocene*. <https://doi.org/10.1177/09596836231200431>

Soja E. W. (1989). *Postmodern geographies: The reassertion of space in critical social theory.* Verso. <https://archive.org/details/postmoderngeogra0000soja>

Uhl, J. H., Hunter, L. M., Leyk, S., Connor, D. S., Nieves, J. J., Hester, C., Talbot, C., & Gutmann, M. (2023). Place-level urban–rural indices for the United States from 1930 to 2018. *Landscape and Urban Planning*, 236, 104762. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2023.104762>

Wayne, J. (2024, 9 жовтня). *Introduction: Agriculture from Pre-History to the Present.* The Oxford Handbook of Agricultural History. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190924164.002.0006>

Zhang, H., Zhang, S., & Liu, Z. (2020). Evolution and influencing factors of China's rural population distribution patterns since 1990. *Plos One*, 15(5), Стаття e0233637. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0233637>

Надійшла 20.03.2025

V. A. Sych,

O. O. Zaichenko

Odesa I. I. Mechnikov National University,

Department of Economic and Social Geography and Tourism

2 Zmiiienka Vsevoloda St, Odesa, 65082, Ukraine

THE EVOLUTION OF THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE RURAL POPULATION: ANALYSIS OF MODERN MODELS AND DEVELOPMENT PROSPECTS IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECONSTRUCTION IN UKRAINE

Abstract:

Problem Statement and Purpose. The article is devoted to the study of the processes of territorial organization of the rural population in the context of post-war reconstruction in Ukraine, which is accompanied by large-scale economic, social, and spatial transformations. The aim of the study is to identify key problems and strategic directions for improving the territorial organization of the rural population in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine.

Data & Methods. The research methodology involves the use of an integrated approach covering socio-economic, geographical and environmental aspects of Rural Development. The research is based on a combination of quantitative and qualitative methods for a deeper understanding of the processes that form the modern territorial organization of the rural population. The use of interdisciplinary approaches allows us to take into account various factors that affect the effectiveness of Rural Management and ensuring their sustainable development. The study uses the following methods: socio-economic analysis, which makes it possible to assess the impact of economic and social factors on rural areas, in particular the level of employment, income of the population and access to social services.

Results. The article emphasizes the importance of developing new models of territorial organization for rural areas that will meet the modern challenges and realities of post-war reconstruction. The authors examine global experience in the territorial organization of rural regions, particularly its impact on the equitable distribution of resources, the development of local economies, the preservation of cultural heritage, and the improvement of the quality of life of the population. Special attention is paid to European practices of spatial planning, sustainable development, decentralization, and inclusivity, which are important for Ukraine in the context of its aspirations for integration into the European Union. The article also analyzes recent scientific publications on the territorial organization of the rural population, allowing the identification of different approaches to solving the problem of effective management of rural areas. The authors highlight the importance of a comprehensive analysis of economic, social, environmental, and spatial factors that influence the territorial organization of rural regions in the context of the country's recovery. A particular emphasis is placed on the integration of social and economic processes that promote the sustainable development of rural areas and enhance their competitiveness. The analysis of modern models of territorial organization, as well as the evolution of these processes in a historical context, allows the development of evidence-based strategies for the further development of rural regions in Ukraine during the post-war period.

Keywords: post-war reconstruction, territorial organization, rural population, depopulation, infrastructure, sustainable development, decentralization, agricultural sector, socio-economic processes, spatial planning.